

A román-magyar-szász szellemi kapcsolatok a két világháború között

CHOREJI PERIS TERÉZ

Míg a román-magyar szellemi javak megismertetésére és kicserélésére a két világháború közötti időszakból nagyon szép példákat említhetünk (kölcsonös fordítások, antológiák, ankétok, konferenciák, román szerzők színpadi alkotásai magyar, és magyar drámaírók román színpadokon való megszólaltatása, turnék és egyéni vendégszereplések, közös képzőművészeti tárlatok stb.), addig a szász és sváb német szellemiséggel való kapcsolatteremtés kissé lemaradt. Ennek az okát elsősorban talán abban kereshetjük, hogy míg a két világháború közötti román-magyar közeledés gyökerei az 1830-as évek tájáig nyúlnak, addig a román-magyar-szász-sváb kapcsolatfelvételnek nincsen ilyen előtörténete.

A román-magyar irodalmi kapcsolatok tehát több mint százéves múltra tekintenek vissza. Nagyon sokat tettek ezért a felvilágosodás írói, akik a szomszédos népek kultúrájának megismerésére buzdítottak, s példát mutattak más népek irodalmának tolmácsolásában. Az első román népköltészeti fordítás 1831-ben jelent meg.

“A felvilágosodás eszméitől hevített irodalmi légkör kedvezett a szorosabb barátság kialakulására az erdélyi iskola írói és a magyar írók között. (Samuil Micu-Klein négy-nyelvű kéziratos szótára magyar anyagának pótlására Virág Benedeket kérte fel; Virág Benedekkel viszont baráti viszont tartott fenn Petru Maior. Gheorghe Șincai Budán, Kovachich Márton György, a felvilágosult szellemű történész könyvtárában kapott alkalmazást, aki anyagilag is támogatta kutatásait.”

A reformkorban a román-magyar irodalmi kapcsolatok ápolásában olyan jelentős írók és műfordítók vettek részt, mint Jókai Mór, Zilahy Károly, Ács Károly. Jókai Mór több regényében szeretettel írt a román népről, s több művében román népköltészeti témát dolgozott fel, román alakokat szerepeltetett, felismerte a román betyárballadák igazi értékét. Zilahy Károlynak a román nép életét szeretettel bemutató publicisztikai írásai és szépszámú népdalfordításai jelentősek. A román népköltészet első, mondhatni hivatásszerű magyar tolmácsolója és népszerűsítője Ács Károly volt, gazdag, s korábban példa nélküli műfordítói tevékenységet fejtett ki. Fordításkötete nagy jelentőségű, úttörő munka.

Ács Károly népköltészeti gyűjteményeit 1877-ben követte a Kisfaludy Társaság által, Iosif Vulcan szerkesztésében kiadott Román népdalok című gyűjtemény. Iosif Vulcan jelentős részt vállalt irodalmi kapcsolataink kiépítésében; sok román népdalt és népballadát fordított le, színdarabját, a Ștefan vodă cel tînră-t, 1903-ban, Nagyváradon, magyar nyelven is bemutatták.

A múlt század 80-as, 90-es éveiben tovább fokozódott a román népköltészet iránti érdeklődés. Ezt tanúsították a lapokban egyre sűrűbben megjelenő népdalfordítások, dr. Moldován Gergely népköltészeti alkotásokat tolmácsoló gyűjteményei, valamint “a román népeletből” vett s a Kolozsvári Magyar Színházban bemutatott színművei (Szép Ileana, A falu ládája, Flóríka szerelme, Flóríka keserve stb.).

A román műköltészetből a XIX. század hatvanas éveitől kezdve jelennek meg fordítások, főleg *Vasile Alecsandri*, *Dimitrie Bolintineanu*, majd később *Mihail Eminescu*, *George Coșbuc*, *Al. Vlahuță* műveiből. A román népköltészethez és a műköltészethez viszonyítva bizonyos lemaradás észlelhető a széppróza magyar nyelvre való átültetésében, nem az érdeklődés hiányával magyarázható ez, hanem inkább a nagyobb terjedelmű írások közlési nehézségeivel; de ennek ellenére fordítások jelennek meg magyarul *Barbu Ștefănescu Belavrancea*, *Ion Luca Caragiale*, *Ioan Slavici* és mások műveiből.

A század eleji román-magyar kapcsolatok alakulására nagy hatással volt *Ady Endre* és *Octavian Goga* bartásága. Gogának közvetlen kapcsolatai voltak a magyar írókkal és színházi emberekkel is. Nemcsak hogy jól ismerte és nagyra értékelte a magyar irodalmat, hanem számos Petőfi- és Ady-verset fordított le román nyelvre, és magas művészeti szinten tolmácsolta *Madách* remekművét, *Az ember tragédiáját*. (A nagyváradi *Familia* folyóirat egyik 1903-as számából tudjuk, hogy egy *Neli Cornea-Mișici* nevű asszony is lefordította *Madách* remekművét, s a kéziratot át is nyújtotta a bukaresti Nemzeti Színháznak. Hogy mi lett a kézirat sorsa, arról egyelőre nincs tudomásunk.) Ugyancsak a század elején fordítja le *Alexics György I. L. Caragiale* *Năpasta* c. drámáját *Bosszú* címen, melyet a budapesti Népszínház 1903-ban be is mutatott.

A két világháború közötti esztendők irodalmi-művészi kapcsolataink újabb szakaszát jelentik. Nemcsak hogy több, de a művészi színvonal szempontjából is jelentősebb irodalmi alkotás látott napvilágot magyar nyelven az előző időszakhoz képest. Különösen Eminescu költészete iránt nyilvánult meg nagy érdeklődés; mondhatni, hogy műfordítóink nagyrésze megpróbálkozott Eminescu tolmácsolásával. A klasszikus román költészet másik kedvelt alakja a magyar olvasók körében ebben az időben *Vasile Alecsandri* volt, s ehhez természetesen nagymértékben hozzájárult *Bardócz Árpád* művészi tolmácsolása is. A költészeti fordítások gazdagságát tanúsítják azok a gyűjtemények, amelyek a klasszikus, vagy a modern román költőket mutatták be a magyar olvasóknak. (Új román költők antológiája, Átültetett virágok, Klasszikus kert, Szerelmes kert, Műfordítások román költőkből stb.) Jelentős számban jelentek meg román szépprózai fordítások is, *Caragiale*, *Delavrancea*, *Creangă* és a modern román próza legjelesebbjei: *Sadoveanu*, *Rebreanu*, *Agribiceanu*, *Panait Istrati*, *Slavici*, *Ion Barlu*, *Al. Br. Voinești*, *N. D. Cocea*, *Cezar Petrescu*, *Al. Sahia* és mások írásaiból. 1934-ben jelenik meg a *Román Drámaírók Könyvtára* c. gyűjtemény, amely 5 színpadi művet tartalmaz. Ebben a korszakban természetesen tovább folytatódik a népköltészeti alkotások fordítása is; itt nem számbeli növekedésről van szó, hanem a művészi színvonal emelkedéséről. A román népköltészetből ebben az időben *Kádár Imre* fordított a legtöbbet, ezeket előbb folyóiratok közlik, majd könyv alakban megjelennek *A havas balladá*i címen.

A kultúrközeledés eszméjét nyilvános előadásaikkal is szolgálták a különböző értelmiségiek, tanárok, irodalmárok, a lapok és folyóiratok szerkesztői, esztéták, mint például *dr. Bitay Árpád*, *dr. Józsa János*, *Kocsár Ferenc*, *dr. Kristóf György*, *dr. Kántor Lajos*, *Avram P. Todor*, *Ion Chinezu*, *Dumitru Martinas* és mások. De a közeledés legfontosabb eszköze a színház volt. (A román-magyar-szász-sváb szellemi közeledés színházi vonatkozásairól – eddigi kutatásaink folyamán összegyűjtött anyagok alapján – nincsen tudomásunk.)

A román-magyar-szász-sváb szellemi közeledésben elsősorban a kölcsönös fordítások, egymás irodalmának, képzőművészeti alkotásainak, szellemi áramlatainak ismertetése, elemzése, valamint irodalmi estek és író-találkozókon való részvételek voltak a közeledés formái.

A brassói szász folyóirat, a *Klingsor*, már indulásának évében, 1924-ben közölt

fordításokat a román és a magyar irodalomból. A szász írók felé a közeledést dr. György Lajos indította el; a Klingsor magyar száma után (1926, III. évfolyam, 6. füzet) a Kolozsváron megjelenő Pásztortűz, 1926. XII. évfolyamának 13-as számát, teljesen a szász írók bemutatásának szentelte. A Lingsor 1926-os, III. évfolyamának 6. füzeté tehát – mint említettük – magyar szám volt. A folyóirat lapjairól, amint azt dr. Bitay Árpád írja a Pásztortűz 1926. 12. számában: "...Erdély lobogó szeretete, sorsa és lakosai élethivatásának lázas érdeklődésű vizsgálata árad. Örömmel látjuk belőle elősugározni azt, amit a magyarság legjobbjai már régóta vallanak: Erdély földje mindnyájunk számára sajátos egység, formáló és éltető erőforrás, melyben kifogyhatatlan energiák buzognak".

A Klingsor magyar számában Nagy Imre fametszeteinek igen szép kivitelű reprodukcióit láthattuk, Áprily Lajos, Reményik Sándor, Gyallay Domokos műveinek fordításait olvashatjuk, valamint értékelő ismertetéseket találhatnak az Erdélyi irodalmi Szemle és a Pásztortűz című folyóiratokról. Lefordították továbbá György Lajos bibliografikus, az erdélyi magyarság szellemi termékeiről írt összegző munkáját.

Ezt az előzékeny figyelmességet, melynek azonban jól megfontolt irodalmi és kultúrpolitikai célkitűzése is volt, a magyar értelmiségiek azonnal megválaszták. A Pásztortűz 1926. 13. számát teljes egészében az erdélyi szász irodalomnak szentelték. Áprily Lajos, Molter Károly, Berde Mária, Heltman Erwin, Maksay Albert tolmácsolták Egon Hajek, Karl Bernhardt, Heinrich Zillich, Adolf Meschendörfer alkotásait. A németből fordított verseken és novellákon kívül, átfogó ismertetéseket közölnek a szászok zenei, képzőművészeti és tudományos életéről. Dr. György Lajos, Erdélyi szász számunk című cikkében meglelégedéssel nyugtazza, hogy éppen ideje volt kilépni a merev elzárkózottság állapotából és közeledni egymás felé, mert "a megnyugvást kereső kisebbségi életünkben az irodalom nem lehet pusztá öncélúság. Nagy és fontos hivatás áramlik reá, egyrészt a kulturális öntudat ébrentartásában, másrészt az egymástól távoleső lelkek egybeforrasztásában. A megértés és megbecsülés szelleme az irodalmon keresztül szívároghat a legészrevétlenebbül a lelkekbe. Ebből politikailag jobb, dolgosabb, nyugodtabb holnapnak kell felvirradnia".

Nichifor Crainic, a Nemzetközi Pen Club tagja, 1928 őszén, a Curentul című bukaresti lapban felhívást intézett az erdélyi magyar és szász írókhoz, hogy lépjenek be a Pen Club bukaresti csoportjába (az Ellenzék c. kolozsvári napilap 1928. szeptember 30. számában fordításban közölte). A magyar írók nevében Kuncz Aladár, a szász írók nevében pedig Heinrich Zillich válaszolt a felhívásra. Ez tulajdonképpen azt jelentette, hogy a román írók mellett a kisebbségiek hivatalosan is jelen legyenek az írók nemzetközi fórumán. "A Román Pen Club szelleme, mint a Romániában élő összes írók közeledési és testvériesülési formája egyenlő vonzóerőt gyakorol úgy a kisebbségi, mint a többségi írókra (...). Amikor felmerült az az eszme, hogy lépünk be a Nemzetközi Pen Clubba, már elhatároztunk, hogy kart karba öltve veletek együtt lépünk be. Nem vezethet eredményhez a politikai álláspont szenvedélyes hangoztatása, mert éppen az a célunk, hogy egy olyan magas áthidaló pallót találjunk, amely a priori kizárja a politikai álláspontot".

Az 1926-ban megkötött fonalat az 1928-ban megalakult Erdélyi Helikon fonta szorosabbá azáltal, hogy 1928. november 17-én megrendezte, a szász írók bemutatkozásának szentelt kolozsvári estélyüket. Kolozsváron román-magyar és szász közönség előtt mutatkozott be a Klingsor folyóirat hat tagú írógárdája.

A hat művész, Adolf Meschendörfer, Hermann Klöss, Egon Hajek, Otto Folberth, Erwin Wittstock, Heinrich Zillich együttes bemutatkozása már magában véve is eseménynek számított, az általuk felolvasott írások – amelyekből fiatalság, derű, józanság áradt – kiemelték az esélyt a szigorúan vett "irodalom" berkeiből. Tudatosították önmaguk és mások számára is azt a felismerést, hogy az erdélyi lét sorsközösséget

jelent a románok, magyarok és németek számára.

„Új idők szelét lehetett érezni az ünneplésre gyűlt hallgatóság lelkesedéséből, a német szó művészi mérlegeléséből, a magyar és román írók, intellektuelek vitatkozásából, politikamentes platformtalálkozójából. A dobogón német szóból kottázott szépség zengett s a három nyelvű figyelem élvezetet, kritikát, tanulságot és a rút nemzeti gyűlölség olvadását köszönte meg a történelmi estnek” (Molter Károly: Szász írók Kolozsvárt, Erdélyi Helikon, 1928. I. évf. november, 1. szám).

A Klingsor íróinak kolozsvári estjén Heinrich Zillich már bevezető szavaival felkeltette az érdeklődést. Jelszava: „das gleiche Schwingen” nem lapos és színtelen összeoldásra, hanem a szomszédok barátságos összehajolására utalt: „Nem az erdélyi költészet háromnyelvű udvariasságát, eszmecseréjét szolgálja az ilyen est – hangsúlyozta – hanem minden komoly irodalmi élet alapkövetelményét: a talajismeretet, a legmagasabb tárgyilagosságot, tartalmas és henyé szóval el nem koptatható hazaszeretetet”. Bevezető beszéde „Erdély anyaságát, több gyermeket melengető jóságát és a házi tűzhely meghittségét varázsolta elő a lelkekből”.

Heinrich Zillich bevezető szavait Adolf Meschendörfer, Hermann Klöss, Egon Hajek, Otto Folberth, Erwin Wittstock lírai és prózai alkotásainak felolvasása, illetve előadása követte, melyeknek eredetisége, változatos kifejezőmódja, méltán felkeltette a közönség figyelmét, és őszinte sikert aratott.

Ugyancsak 1928-ban, a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság titkára, Sényi László meghívta Erwin Wittstock, illetve Otto Folberthet, a Társaság 1929 januári, illetve 1930 decemberében tartott üléseire. Erwin Wittstock az 1929. január 10-i ülésen felolvasta a *Man ignoriert* című novelláját; az 1930. január 5-i ülésen dr. Heinrich Zillich a *Das Blut* című novelláját és verseit adta elő; az 1930. december 21-i ülésen pedig dr. Folberth Otto lírai költeményeiből adott elő.

A német írók fellépéseit a Kemény Zsigmond Társaság ülésein jelentős eseményként kell elkönyvelnünk a kapcsolatteremtés történetében. Az 1928-1932. közé eső korszakban az újjászerveződött Kemény Zsigmond Társaság működésében is lényeges változás következett be; a Társaság – amint azt *Dávid Gyula* írja – ekkor „talált rá az egész romániai magyar irodalommal együtt a maga kihatására”. Az említett időszak, egyben a Társaság legtermékenyebb korszaka volt. Működésében a fordulatot nem csupán a felolvasóülések számszerű növekedése jelzi, hanem a program változatosága is, jelentős művészek és írók, *Móra Ferenc*, *Szentimrei Jenő*, *Tamási Áron* jelenléte; valamint a román és a hazai német irodalommal való kapcsolatteremtés megvalósítása. A román és a német irodalom megismertetése nemcsak *Cosbuc*, *Cincinat Pavelescu*, *Ion Bran Lementi* stb. verseinek magyar tolmácsolásával történt, hanem a román és a német művészek, mint *Zeno Vancea*, Erwin Wittstock, Heinrich Zillich és Otto Folberth személyes jelenléte folytán is erősödött ez a kapcsolat.

A Helikon íróinak vendégszeretét a Klingsor írói köre, 1929 őszén viszonzta, amikor is a főszerkesztő, Heinrich Zillich meghívására Berde Mária, Molter Károly, *Finta Zoltán*, *Bartalis János*, Kádár Imre, *Kacsó Sándor*, *Nyíró József*, *Szombati Szabó István* elmentek Brassóba.

A román-magyar-német irodalmi kapcsolatteremtés következő lépését egy újabb marosvásárhelyi rendezvény jelenti. „A magyar-román-szász szellemi javak kicserélésének gondolatát nem az adott perc és életkörülmény teremtette. Nincs okunk szeretni és nincs jogunk neheztelni ott, ahol meg nem szereztük magunknak a tapasztalatokon nyugvó meggyőződések. A tájékozódás lelkiekben is kötelesség, nélküle az ítélkezésre is hátrányos bármely irányú ítélet-alkotás. Ez nem szenvedélyek, hanem a belátó értelem kérdése”. (A kulturális csere-akció kis tükre, *Pásztortűz*, 1932. XVIII. évf. 10. szám.)

Ezt a régi és az idő próbáját kiálló meggyőződést igazolja a marosvásárhelyi

próbálkozás. Az előadás-sorozatra "többen jöttek, mint hittük. És többen mentek el jólélekkel, mint ahogyan aggódva lépték át a kaput" – írta R. Berde Mária, a kultúrcsere-akció egyik szervezője. Az első előadáson Ion Chinezu professzor mutatta be az erdélyi magyar irodalom kézikönyvét. A második előadás témája Eminescu "halhatatlan szerelme és ebből fakadó lírai költészete" volt; *Dumitru Martinas* tanár a román kultúráról nyújtott átfogó képet, míg Molter Károly Goethe születésének 100. évfordulójáról emlékezett meg. Ugyancsak ezen az előadáson olvasta fel *Antalfi Endre* Balcescu-tanulmányát, amely "megkapó aktualitásával nyűgözte le a közönséget".

Az Erdélyi Helikon íróközössége megalakulásától fogva feladatának tekintette a román irodalom és művészet megismerését és megismertetését, céljának tűzte ki nemcsak a román, hanem a hazai német irodalommal, művészettel való kapcsolat kialakítását, fenntartását is. Az Erdélyi Helikon íróközösségének X. találkozóján, 1935-ben, dr. Kádár Imre beszámolójában hangsúlyozta, hogy bár "a mai lehetőségek ezen a téren nagyon szegények és az idevonatkozó mérleg nagyon szomorú kilátásokat nyújt, a Helikon azonban mégsem mondhat le arról, hogy ezt a kiváltképpen feladatát ne vállalja". (Írók és írások. Az Erdélyi Helikon íróközösségének X. Találkozója. Pásztortűz, 1935. XXI. évf. 14. szám). A találkozón, a Kádár Imre beszámolóját követő termékeny viták során egyhangúlag kimondták, hogy a Helikon továbbra is határozottan folytatni kívánja az irodalmi csere és a kulturális együttműködés előmozdítását, mert bízik abban, hogy "az őszinte és becsületes kulturális együttműködés gondolata előbb-utóbb győzni fog s el fogja végezni az emberiség szellemi egyesítését". (Az Erdélyi Helikon tizedik találkozója ez év nyarának június 27-30. napján, Erdélyi Helikon, 1935. VIII. évf. 548-551. old.).

A következő években ilyen irodalmi estekre, író-művész-találkozókra nem került sor a román-magyar-német írók-szerkesztők között, azonban a közeledés gondolatát a folyóiratokban közölt írásokban (Erdélyi Helikon, 1929. II. évf. 7. szám; Boabe de driu, 1931. anul II, nr. 4. és nr. 8-9.; Boabe de friu, 1932, anul III, nr. 8.; Gínd Romanesc, 1933. p. 91-92.; Pásztortűz, 1933. XIX. évf. 21. szám; Erdélyi Helikon, 1936. IX. évf. 2. és 7. szám stb.) igyekeztek ébren tartani és ápolni. Meg kell még jegyeznünk, hogy a Budapesten megjelenő Látóhatár című folyóirat, amely számos esetben tolmácsolta a román irodalom klasszikus és modern alkotásait, az 1940-es, VIII. évfolyam, 8-as számában, A romániai német színházzásról közölt tanulmánnyal szélesíti ezt a témakört.